

LATİF TOKAT (ED), DİN FELSEFESİ. ANKARA - BİLİMSEL ARAŞTIRMA YAYINLARI 2018

Elzem İÇÖZ*

Latif Tokat'ın editörlüğünde telif edilen *Din Felsefesi* kitabı önsöz ve on altı bölümden oluşmaktadır. Alanında uzman akademisyenler tarafından kaleme alınmış olan çalışma, din felsefesinin temel problemlerini ele alma ve ilgili sorulara cevaplar sunma amacıyla hazırlanmıştır. Bu çalışma sadece bir ders kitabı olarak öğrencilere değil aynı zamanda din felsefesinin temel problemlerine ilgi duyan okuyuculara da hitap etme iddiası taşımaktadır. Kitabın editörü önsözde kitabın içerik, üslup, konuları ele alış tarzı ve yazımı itibarıyla benzer din felsefesi kitaplarından farklı olduğunu vurgulamaktadır. Tokat bu farklılığı her bölümde felsefe ve dinin varoluşsal boyutunu yansıtan fenomenolojik değerlendirmelere yer verilmesi olarak ifade etmiştir. Kitabın Türkiye'de din felsefesi çalışan akademisyenlerin, çağdaş din felsefesindeki meseleleri İslam düşüncesinin mirası ile de ilişkilendirerek farklı bir bakış açısıyla ele alma çabası takdire şayan bir çaba olarak görünmektedir.

Böylesine geniş kapsamlı bir eserin ayrıntılı bir müzakeresini yapmak oldukça hacimli bir yazıyı gerektirecektir. Bu nedenle kitabın genel yapısı itibarıyla hâlihazırda Türkçe literatürdeki din felsefesi ders malzemelerine katkı olarak görülebilecek boyutlarına ve okuyucunun daha iyi istifade edebilmesi için üzerinde düşünülmesi gereken noktalara ana hatlarıyla değinmek yerindedir. Kitap, önsöz ve on altı bölümden oluşmaktadır. Her bir bölüm din felsefesinde tartışılan bir soruya yoğunlaşmaktadır. Bu bölümler şunlardır: "Din Felsefesi Nedir?", "Akıl ve İnanç", "Tanrı ve Nihai Gerçeklik Tasavvurları", "Tanrı'nın Varlığının Delilleri", "Tanrı'nın Sıfatları", "Ateizm", "Dinî Tecrübe, İbadet ve Dua", "Vahiy ve Mucize", "Din Dili", "Kötülük Problemi", "Tanrı, Özgürlük ve Kader", "Ölüm ve Ölümsüzlük İnanç", "Din ve Bilim", "Din ve Ahlak", "Din, Estetik ve Sanat", "Dinî Çeşitlilik." Kitap bölümlerin oluşturulması, din felsefesi ders kitaplarında genel olarak bulduğumuz yapıdan kısmen farklılık göstermektedir. Ateizmin ayrı bir başlık altında tartışılması, "Tanrı, Özgürlük ve Kader" başlıklı bir bölüm açılması ve dini tecrübenin ibadet ve dua ile birlikte tartışılması bu farklılıklar arasında sayılabilir. Bu farklılıkları, editörün önsözdeki ifadesinin göstergesi sayabiliriz, zira editör, bu kitabın dinin varoluşsal boyutunu yansıtan soruları da dikkate aldığını belirtmektedir. Yine de bu farklılıkların kitabı gerçekten okuyucuyu daha bilgilendirici olma veya okuyucunun meselelere daha farklı bakmasını temin edip etmediği üzerinde durulması gereken bir husustur.

Latif Tokat "Din felsefesi nedir" başlıklı birinci bölümde din felsefesinin ne olduğunu ve kelam disiplini ile ilişkisini açıklığa kavuşturmuştur. Tokat, felsefe ve din kavramlarını değerlendirir, insanın dünyadaki bilgisinin sınırlılığı anlamında, "metafizik belirsizlik"ten, yani yaşadığımız hayatta varlık, bilgi, ahlak, din alanlarında mutlak kesinliğe ulaşmanın imkân dâhilinde olmamasından, hareketle felsefe ve dinin aynı sorulara cevap arayan farklı iki disiplin olduğunu belirtir. Metafizik belirsizlikle ilgili sistem felsefesi ve süreç felsefesi arasında değerlendirme sunan yazar, sistem felsefesinin mutlak kesinlik iddiası ile determinist bir varlık yapısı sunduğunu, buna karşılık süreç felsefesinin imkanı ve değişimi öne çıkardığını vurgular. Yazar daha sonra din felsefesi ile kelam arasındaki

benzerlik ve farklılıklar ele alır ve ikisi arasındaki farkı din filozofunun objektif bilgi peşinde olduğu, kelamcının ise varoluşsal bir perspektife sahip olduğu şeklinde ifade eder. “Akıl ve İnanç” başlıklı ikinci bölüm Aydın Topaloğlu tarafından kaleme alınmıştır ve bir anlamda, birinci bölümdeki felsefe ve din ilişkisine dair tartışmalarla ilişkilendirilebilir. Yazar akli düşünce ve inanç ilişkisini nispeten deneme tarzında ele almıştır. Akıl ve iman ilişkisi tartışılırken ders kitaplarında çoğunlukla karşılaştığımız, fideizm, katı akılcılık ve ılımlı akılcılık gibi kavramların pek dikkate alınmadığı görülmektedir.

Kitabın üçüncü bölümü genel anlamda Tanrı tasavvuru, dördüncü bölümü monoteist dinlerde öğretilen Tanrı'nın varlığının ispatına ve beşinci bölümü de monoteist dinlerdeki Tanrı tasavvuruna, yani Tanrı'ya atfedilen sıfatların izahına ayrılmıştır. Mehmet Ata Az'ın kaleme aldığı “Tanrı ve Nihai Gerçeklik Tasavvurları,” başlıklı üçüncü bölümde “nicelik bakımından nihai gerçeklik tasavvurları”, “inanç biçimi bakımından nihai gerçeklik tasavvurları” başlıkları ile muhtelif nihâî gerçeklik veya Tanrı tasavvurları ele alınmıştır. Nicelik bakımından nihâî gerçeklik tasavvurları adı altında, monoteizm, politeizm ve henoteizm kavramlarına açıklık getirilmiştir. İnanç bakımından nihâî gerçeklik tasavvurları başlığında ise, teizm, deizm, panteizm, panenteizm ele alınmıştır. Her bir Tanrı tasavvurunun genel özelliklerini anlaşılır bir dille açıklayan yazar, teizm haricindeki diğer Tanrı tasavvurlarının eleştirildiği hususlara yer vermiştir. Dördüncü bölüm “Tanrı'nın Varlığının Delilleri” başlığı ile Engin Erdem tarafından kaleme alınmıştır. Diğer din felsefesi kitaplarından farklı olarak yazar konuya delilleri sınıflandırarak başlar. Erdem'e göre klasik tasnifin (metafizik delil-fizik delil) belirmesinde İbn Sinacı anlayış etkili olmuştur. Erdem İbn Sina'nın varlık kavramını dikkate alan delilini ontolojik argüman sayılmasına karşı çıkmaktadır. Erdem, Varlık kavramından hareket eden ve ontolojik delil denilebilecek delinin dışında, fizik deliller olarak ise hareket, hudus, inayet ve ihtira delillerini sayar. Erdem Tanrı'nın varlığına dair, apriori deliller ve aposteriori deliller şeklindeki modern tasnifin belirmesinde ise Kant'ın etkili olduğunu belirtmiştir. Erdem modern tasnif içerisinde saydığı ontolojik delili, Anselm ve Descartes üzerinden ele almış, bu delile Kant tarafından getirilen eleştirilere yer vermiş fakat Spinoza, Plantinga, Norman Malcolm gibi çağdaş filozofların bu meseledeki görüşlerini değerlendirmemiştir. Erdem “Tanrı'nın varlığını Tanrı kavramından hareketle kanıtlamaya çalışmak felsefi açıdan ne ölçüde tutarlıdır?” sorusu ile ontolojik delilin mantık hataları içeren bir delil olduğunu söyler. Bu delille ilgili “ontolojik delil Tanrı'da varlık-mahiyet ayrımını varsayar. Tanrı'nın mahiyetine delalet ettiği düşünülen büyüklük, yücelik ve mükemmellik gibi mefhumlardan yola çıkarak Tanrı'nın varlığını kanıtlamaya çalışır” tespiti dikkat çeken bir başka husustur.

Tanrı'nın varlığının delilleri ile bütünlük arzedan “Tanrı'nın sıfatları” konusu beşinci bölümde ele alınmıştır. Mehmet Ata Az Tanrı tasavvurunu belirleyen sıfatlar konusunda sıfatların Tanrı'nın zatı ile özdeş olup olmadığı, Tanrı'nın zatına birden fazla sıfatın atfedilip atfedilemeyeceği gibi soruları sorar. Sıfatların gerçekliği ile ilgili realist ve nominalist sıfat anlayışlarını kısaca izah eder. Felsefi ve dini düzlemde ele alınan basitlik, birlik, ezellik-ebedilik, ilim, irade, kudret, yaratma, zorunluluk, aşkınlık-içkinlik sıfatlarını açıklar. Bu bölümde monoteist dinlerde Tanrı'ya atfedilen belli başlı kemal sıfatları hakkında okuyucuya derli toplu bilgi verildiği görülmektedir.

Kitabın altıncı bölümünde, Aydın Topaloğlu “Ateizm”i ele almış, ateizmi var olanı anlama çabasında insanın karşısına çıkan seçeneklerden birisi olarak değerlendirmiştir. Bu bölümde kötülük

problemi bağlamında geliştirilen ateist tepkiler ve bu tepkilere verilebilecek muhtemel cevaplar bağlamında bir değerlendirmeye gidilmediğini görüyoruz. Bölümün girişinde her ne kadar ateizmin geleneksel değerlere karşı bir tepki olmadığı bilakis karmaşık ve ciddiye alınması gereken bir süreç olduğu ifade edilse de ateizmin çeşitleri ele alınırken ateizmin inanca karşı bir tepki olarak ortaya çıktığı ve çeşitlendiği değerlendirilmesi dikkat çekmektedir. Din felsefesi kitaplarında genelde görüldüğü üzere ateizmin önemli bir desteği âlemde kötülüğün varlığı olarak görülmektedir. Yine Aydın Topaloğlu tarafından kaleme alınan “Kötülük Problemi” kitabın onuncu bölümüdür. Topaloğlu girişte kötülüğün ne olup ne olmadığını sorgular kötülüğün kaynağı ile ilgili çeşitli görüşlere değinir. Fakat bu görüşlerin daha sistemli bir şekilde sunulması, okuyucuya daha yararlı olabilirdi. Topaloğlu, tarihçe kısmında Epikuros ve Hume’un görüşleri üzerinden kötülüğün varlığı ile Tanrı inancı arasındaki çelişkiyi vurgular. Teistlerin kötülük problemine yaklaşımında teselli, tevekkül, yaşamın karşıtlıklar üzerine kurulu olması, dünyanın muhtemel dünyalar arasında en iyisi olması gibi argümanlarını sıralar.

“Dini Tecrübe, İbadet ve Dua” konusu kitabın yedinci bölümünü oluşturur. Abdülatif Tüzer, dini -mistik tecrübenin sosyolojik, psikolojik ve teolojik açıdan niçin önemli olduğuna dair argümanlarla konuya giriş yapar. Dini-mistik tecrübenin evrensel bir tanımının olup olmadığı, “birlik tecrübesine” dayanan, “teistik tecrübeye” dayanan tanım ve bağlamsalci dini tecrübe tanımlarını inceler. Tüzer, bağlamsalci yaklaşımın evrensellik iddiası taşımamasına ve çoğulculuğa imkân sağlamasına dayanarak dini-mistik tecrübe konusunda bağlamsalci yaklaşımı daha isabetli bulmaktadır. Tüzer dini tecrübe ve mistik tecrübe ifadelerinin birbirinin müradifi olup olmadığına ve dini tecrübenin bilgi değerine ve nesnelliğine dair sorulara cevap aramaktadır. Bu bölümün diğer bir odak noktası da ibadet ve duanın önemidir. Tüzer bu meseleleri farklı Tanrı tasavvurları bağlamında değerlendirmiştir.

Sekizinci bölümde Aydın Işık “Vahiy ve Mucize” konusunu ele almıştır. Işık, Tanrı tasavvurunun vahiy anlayışını belirlediğini söyler. Vahiy teologlar ve filozoflar için önemli kılan ise vahyin bilgi ile ilişkili olmasıdır. Vahyin bize bilgi verip vermediği ise din felsefesinin en önemli sorularındandır. Vahiy çeşitlerine açıklık getiren yazar, İslam ve Hristiyan geleneğinde var olan vahiy anlayışları ile ilgili bilgi vermiş ve temel unsurlarını tartışmıştır. Ayrıca bu bölümde Eşari âlimlerine ve Thomas Aquinas’a atıfla ortaçağdaki mucize kavramını ve mucizenin akliliği başlığında da modern dönemdeki mucize kavramını tanıtmıştır.

Dokuzuncu bölümde, “Din Dili” başlığı altında Latif Tokat öncelikle, dinlerdeki metafizik alanla ilgili ifadelerin lafzi olarak anlaşılıp anlaşılamayacağını sorgular din dili ile ilgili problemin çerçevesini çizer. Din felsefesinde din dilinin daha dar anlamda özellikle Tanrı hakkında konuşmaya atıfta bulunduğunu belirtir. Bu başlık altında yazarın ortaçağ İslam düşüncesindeki, mesela Kur’an’ın yaratılmış olup olmadığı ile ilgili tartışmaları değerlendirmesi oldukça önemlidir. Bu tartışma esas olarak Tanrı’nın kelamının nasıl anlaşılacağı problemi ile ilgilidir. Tokat din diline dair A. J. Ayer’in pozitivist yorumuna, L. Wittgenstein’in yaşam formu yorumuna, tek anlamlı dil anlayışına (lafızcı), çok anlamlı dil anlayışına, Aquinas’ın analogik dil yorumuna ve indirgemeci dil yorumuna yer verir. Tokat, din dilinin sembolik olduğu tezi bağlamında, filozof ve peygamber tarafından aynı hakikatin ifade edildiğini söyleyen Farabi ve İbn Sina ile Protestan teolog Paul Tillich’in görüşlerine yer verir.

On birinci bölümde, “Tanrı, Özgürlük ve Kader” başlığı altında, Abdülatif Tüzer, insanın ahlaki

fail olması ile özgür olmasının ilişkisini ele alır. Akılcı ve akılcı olmayan, içe dönük ve dışa dönük olmak üzere ikiye ayrılan özgürlük telakkisinden bahseder. Rasyonel özgürlük düşüncesinde klasik felsefede yer alan aklın öfke ve arzu gücünü kontrol edebilmesi olarak açıklanan özgürlük anlayışına yer verir. İrrasyonel özgürlük başlığında ise J. J. Rousseau, Popper ve Nietzsche'ye referansla özgürlüğün akılda değil duygularda arandığını, aklın insanın doğasıyla olan bütünlüğü bozduğunu ifade eder. Tüzer, "Bir müminin kendi varoluşunun ve kaderinin efendisi olmasının" imkânını sorgulayarak özgürlük-din ilişkisini ele alır. Bu bağlamda dini metinlerin farklı yorumlara açık görülmesinin önemini vurgular.

"Ölüm ve Ölümsüzlük İnancı" başlıklı on ikinci bölümde, Aydın Topaloğlu Epikuros ve Sokrates'e atıfla ölüm ve sonrası ile ilgili karşıt görüşleri anlatmıştır. Topaloğlu'nun müzakeresine göre, Epikuros'un çözümü, ölümlerle birlikte her şeyin son bulacağı, dolayısıyla ölüm sonrası için kaygılanmanın gereği olmadığı şeklindedir. Buna karşılık Sokrates ise ölümsüzlüğün esas olduğunu söyler. Ona göre ölüm bir son değildir. Beden görünen ve değişendir, ruh ise görünmeyen ve değişmeyendir. Eski Yunan felsefesindeki ölümlerle ilgili tartışmalara ek olarak, Topaloğlu monoteist dinlerde, modern dönemde ve İslam dininde meseleye nasıl yaklaşıldığını ele alır.

On üçüncü bölümde Zikri Yavuz "Din ve Bilim" ilişkisini ele almıştır. Yavuz I. Barbour'un din ve bilim arasında olduğunu iddia ettiği dört tür ilişkiyi esas alarak bunları değerlendirmiştir. Din ve bilimin çatışmasında evrim teorisi etrafındaki tartışmaları incelemiş, evrimin aslında çatışmayı gerektirmeyeceğini ve teoloji ile evrimin bir arada olabileceğini savunan R. Swinburne'nin "klavuzlu evrim" anlayışını tartışmıştır. Yavuz, din ile bilimin bağımsız alanlar olduğu görüşü ile ilgili olarak L. Wittgenstein'in "dil oyunları" teorisini ve entegrasyon yaklaşımı ile ilgili olarak da A. N. Whitehead'ın ileri sürmüş olduğu "süreç felsefesini" ele almıştır.

On dördüncü bölüm "Din ve Ahlak" konusuna ayrılmıştır. Abdülatif Tüzer bu bölümde toplumsal düzen oluşturma iddiasında olan değerler sisteminin beraberinde paradoksları da getirdiğini belirtir. Bu bağlamda Tüzer, muhtelif ahlâk teorilerini takdim eder, din-ahlak ilişkisinde rasyonalist filozoflardan Kant, ateistlerden Clifford ve fideistlerden Kierkegaard'ın din-ahlak ilişkisine dair görüşlerine yer verir. Din-ahlak ilişkisinde aklın rolünü sorgulayan yazar farklı inançlara sahip insanların bir arada yaşadığı toplumda, erdem, hoşgörü, hesap verilebilirlik gibi özellikleri bireye kazandırmayı din-ahlak ilişkisinde aklın rolü olarak görür. Yazar bu bölümde insanın bir araç olarak mı yoksa amaç olarak mı görülmesi gerektiği meselesini ve son olarak da dinsiz ahlakın veya Tanrısız ahlakın olup olamayacağı sorularını ele alır.

"Din, Estetik ve Sanat" başlığı altında on beşinci bölümde Latif Tokat insanın niçin güzel olanı tercih ettiği ve doğadaki ve sanattaki güzelin kaynağının ne olduğu sorularına cevap arar. Tokat'a göre dini, ahlaki ve estetik değerler insanın anlam arayışına cevap içerir. Güzelin tanrısal bir boyutu vardır. Dini ve dini olmayan sanat şeklide bir ayırım mümkün değildir. Tokat, kelamdaki, felsefedeki ve tasavvuftaki tanrı tasavvurlarının güzel ile olan ilgisini sorgular, Kant'tan ve Gazali'den yola çıkarak güzelin varlığı Tanrı'nın varlığı için bir kanıttır der ve Tanrı ve estetik arasındaki kopmaz bağdan bahseder. İlahiyat ve sanat arasındaki gerilim yazara göre geride kalmıştır. Sanatçı dini küçümsememeli, ilahiyatçı da sanat anlayışını sadece dini sanat eserleri ile sınırlandırmamalıdır.

On altıncı bölüm "Dini Çeşitlilik" konusuna ayrılmıştır. Bölüm yazarı Latif Tokat dinlerin

çeşitliliği karşısında ateist, dışlayıcı, kapsayıcı ve çoğulcu olmak üzere dört tutum sergilendiğini söyler. Tokat, ilk üç tutuma dair herhangi bir açıklamaya yer vermeksizin dini çoğulculuğu savunanların ve reddedenlerin temel argümanlarını sıralar. Yazarın bu argümanlar üzerinden dini çoğulculuğu izah etmek için belirlediği başlıklar (sosyolojik açıdan dini çeşitlilik, dinin amacı ve sonuçları açısından dini çeşitlilik gibi) okuyucuyu dini çeşitlilik ve dini çoğulculuk kavramlarını birbirinin müradifi olarak kullandığı izlenimi uyandırmaktadır.

Her bölümüne dair ana hatlarıyla bilgi vermekle yetindiğimiz, Latif Tokat'ın editörlüğünü yaptığı *Din Felsefesi* kitabı gerek üslup ve gerekse felsefi düşünce yapısı olarak diğer din felsefesi kitaplarından farklılık arz etmektedir. Bu farklılığın belirtileri arasında dinin varoluşsal boyutunu yansıtan fenomenolojik değerlendirmelere yer verilmesi, dinin değer ve ritüel boyutu ile ilgili başlıklar açılması, varoluşçu filozoflara referanslarla birlikte özgürlük, bireysellik, çoğulculuk vurgusunun olması sayılabilir. Üslup bakımından elimizdeki çalışmayı değerlendirdiğimizde ise “akıl ve inanç,” “ateizm”, ve “kötülük problemi” gibi bazı bölümlerin edebi üsluba daha yakın bir tarzda kaleme alındığı düşünülebilir. Dolayısıyla dinin değer ve ritüel boyutlarının varoluşsal din felsefesi yaklaşımıyla ele alınmasının ve daha edebi bir üslupla konuların tartışılmasının alana farklı ve olumlu bir katkı olduğu söylenebilir.

Editörün önsözde belirttiği üzere bu eser bir ders kitabı olma iddiası taşımaktadır. Dolayısıyla kitabın, dinin varoluşsal boyutunu yansıtan fenomenolojik değerlendirmeleri içermesi, üslup açısından okuyucuyla daha yakın bağ kurmaya çalışması yanında, din felsefesi alanındaki temel meseleleri ve izahları öğretici ve felsefi bakış tarzıyla ele alıp almadığını sorabiliriz. Kitaptaki farklı bölümlerin farklı yazarları olması hasebiyle bu noktadaki değerlendirmelerin sınırlı olacağı açıktır. Ders kitabı olarak kaleme alınmış bir din felsefesi giriş kitabında alanla ilgili meselelerin felsefi bakış tarzı ile yani kapsamlı, tutarlı ve objektif bir şekilde ele alınmış olması ve ele alınan meselelerle ilgili temel kavram, teori ve yaklaşımlar hakkında bilgi verici olması beklenir. Elimizdeki çalışma yukarıda belirttiğimiz özellikleri genel olarak taşıyor olsa da kapsamlılık açısından bazı bölümlerde meseleye dair yaklaşımların bütünüyle verilmediğini söyleyebiliriz. Mesela akıl ve iman ilişkileri tartışılırken (katı akılcılık ve imancılık gibi) belli başlı yaklaşımlar daha sistemli bir şekilde sunulabilirdi. Başka bir örnek olarak dini çeşitlilik ile ilgili tartışmaların önemli ölçüde dini çoğulculuk tartışmaları etrafında dönmesi gösterilebilir. Bu noktada dini dışlayıcılık ve kapsayıcılık gibi alternatiflerin de yeterince tanıtılması ilgili meseledeki temel seçenekler hakkında öğrenciye yeterince bilgi verilmesi daha iyi olabilirdi.

Bu çalışmanın bir ders kitabı olması ile bağdaşması güç olan bir başka husus ise bazen tartışılan mesele ile ilgili temel bilgilerin nispeten sınırlı tutulup, yazarın belli bir görüşü müdafaaya yoğunlaşmasıdır. Bir ders kitabında, tercih edilen görüşün savunulmasından çok belli başlı görüşlerin, onları desteklemek üzere sunulan argümanlar da dikkate alınarak tahlil edilmesi beklenir. Bu noktada elimizdeki eserin bazı bölümlerinde, okuyucuda belli bir görüşü savunmacı bir tutum olduğu izlenimi uyanmaktadır. Mesela İbn Sina'nın varlık kavramından hareketle Tanrı'nın varlığını göstermek üzere ortaya attığı delilin ontolojik delil sayılıp sayılamayacağı nispeten üst düzey bir tartışma gibi görünmektedir.

Kitabın bazı bölümlerinin düzenlenmesi okuyucunun, ilgili tartışmalardaki bağlantıları daha iyi görmesini sağlayacak şekilde yapılabilirdi. Mesela Kitabın dördüncü ve beşinci bölümlerinin

sıralaması daha farklı düşünülebilirdi. Eğer üçüncü bölümü genel anlamda nihâî gerçeklik veya Tanrı tasavvurlarının tasnifi sayarsak, daha özel anlamda monoteist dinlerdeki Tanrı tasavvuru, yani Tanrı'ya atfedilen sıfatlarla ilgili bölümün, üçüncü bölümün hemen peşinden gelmesi daha uygun olabilirdi. Daha sonra de bu sıfatlara sahip bir Tanrı'nın varlığının ispatı gündeme getirilebilirdi. Benzer şekilde kitapta ateizme ayrılmış başlı başına bir bölüm var ve ayrıca bir de kötülük problemine yoğunlaşan bir bölüm bulunmaktadır. Ateizmin dayandığı en önemli delillerden birisi olarak kötülüğün varlığı ateizm bölümü içinde ele alınabilirdi. Ayrı ayrı alınması düşünülmüşse en azından bu bölümler art arda konulabilirdi.

Latif Tokat'ın editörlüğünü yaptığı *Din Felsefesi* kitabının daha sonraki baskılarda iyileştirilebilecek yönleri olmakla birlikte, bu alandaki çalışmalara olumlu bir katkı olduğunu, tartışmalara farklı bir bakış sunmaya çalıştığını teslim etmek gerekir. Kitabın bölümleri, sahanın uzmanı olup Türkiye'deki muhtelif üniversitelerde bu sahada çalışan hocalar tarafından kaleme alınmıştır. Dolayısıyla bu eser, alanın uzmanlarının birikimini yansıtan ve ilgili literatürü zenginleştirecek bir çalışmadır.